

הרב נעם חיים כהן

נטיעה והיאחזות בנבואות ירמיהו

ראשי פרקים

פתיחה

א. הנטיעה שקלקלה

ב. עונשה של הנטיעה שקלקלה – נטישה

ג. המנעות מנטיעה טרם החורבן

ד. נטיעת שארית הפליטה

ה. נטיעה בגלות

ו. תיקון – נטיעה חדשה בארץ

פתיחה

כבר בנבואת החניכה של הנביא ירמיהו, נקבע לו תפקידו (א, ט-י):

וישלח ה' את ידו ויגע על פי,

ויאמר ה' אלי:

הנה נתתי דברי בפיך.

ראה הפקדתיך היום הזה

על הגויים ועל הממלכות לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס

לבנות ולנטוע.

ירמיהו הנביא חי וניבא בתקופת סוף ימי בית המקדש הראשון ולאחר החורבן. הוא קרא לעם ישראל להיטיב דרכיהם שאם לא כן יבואו חורבן וגלות לעם ישראל. ישראל לא שבו מדרכם הרעה והחרבן אכן הגיע. לאחר חרבן בית המקדש וגלות יהודה, ולאחר מות גדליה בן אחיקם גלה ירמיהו עם שארית הפליטה למצרים.

בדברי הנביא ירמיהו אנו מוצאים שימוש רב בפעולת הנטיעה. לפעמים כציווי ותאור הפעולה החקלאית של שתילת עצים באדמה, ולפעמים בצורת דימוי מטאפורית לקביעה וכינון של אדם או עם במקומו או כביטוי של הצלחה והרווחה.

נטיעה והיאחזות בנבואות ירמיהו

נראה כי שתי המשמעויות הללו קשורות זו בזו, שכן על ידי הנטיעה החקלאית בארץ ניטע עם ישראל בארצו. נעקוב אחרי התהליכים שעברו על ירמיהו ובני דורו ערב החורבן ולאחריו ונראה כיצד הנטיעה מלווה את האירועים בזמנים אלו.

א. נטיעה שאיכזבה

הנביא קורא בדברי תוכחה (יא, טז-יז):

זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך

לקול המולה גדלה הצית אש עליה ורעו דליותיו.

וה' צבא-ות הנוטע אותך דבר עליך רעה בגלל רעת בית ישראל ובית יהודה אשר עשו להם להכעסני לקטר לבעל.

בפסוקים אלו ממשיך ירמיהו את עם ישראל בארצו לזית רענן אשר עלהו לא יבול והנם לחים במשך כל השנה. אולם עליהם תבוא הרעה על מעשיהם הרעים. [לפי המדרש פסוקים אלו מתייחסים לכך שיבואו הגויים וישרפו את בית המקדש].

הקב"ה אשר נטע את הזית, הוא גם שמדבר להביא עליה את הרעה.

לפרי נוסף שנשתבחה בו הארץ, מדמה הנביא את העם בארצו (ב, כא):

ואנכי נטעתך שֶׁרָק, כלה זרע אמת.

ואיך נהפכת לי סורי הגפן נכריה?

טענת הקב"ה בפי הנביא, כיצד זה נטיעה כל כך טובה, שורק, גפן מובחרת, שבאה מזרע מעולה, הופך להיות סר מדרכו הטובה ומתנכר אליה. (הדבר מזכיר את דברי הנביא ישעיהו במשל הכרם: "ויקו לעשות ענבים ויעש באושים").

במשלי הזית והשורק, תיאור הנטיעה הוא מקור טוב ומשובח בסביבה האידיאלית שלו. אלא שבנבואות אלו הנטיעה אכזבה, ובכפיות טובה עשתה הרעה. על כן ראויה היא שתקבל את עונשה.

בצורה ברורה יותר מוצאים אנו את ה"נטיעה" כמשל להצלחה גשמית בעולם הזה. כאשר ירמיהו טוען את טענת "רשע וטוב לו" (יב, א-ב):

מדוע דרך רשעים צלחה?

שלו כל בוגדי בגד?

נטעתם גם שורשו ילכו גם עשו פרי.

הרב נעם חיים כהן

הרי ששלוות הרשעים בעולם הזה נמשלת להיותם נטועים ומושרשים בארץ ומניבים פירות.

ב. עונשה של הנטיעה שקלקלה — נתישה

אי מימוש התפקיד של הנטיעה, מוביל לעונש — נתישה.

בדומה לפעלים טעה — תעה, שבו דמיון הצליל, הוא גם דומה במשמעות [טעה = שגה, לא הגיע לאמת; תעה = נדד ללא מטרה, לא הגיע ליעדו], כך גם בפעלים נטש — נתש. לנטוש מובנו לעזוב מקום או חפץ שהיה שייך לו קודם לכן. הנטיעה מעידה על ניתוק פיזי ורגשי בין הנוטש לנטוש. בדומה גם נתישה היא עקירה תלישה וסילוק מהמקום אליו היה שייך קודם.

בדברי הנביא ירמיהו הניגודיות לנטיעת ישראל על אדמתם היא הנתישה. הטוב ניתן מאת ה', וכאשר ישראל לא מקיימים את ייעודם הם מקבלים את עונשם מאת ה' (מה, ד):

כה אמר ה':

הנה אשר בניתי אני הורס

ואת אשר נטעתי אני נותש

ואת כל הארץ היא.

צדקיהו המלך הוגלה לאחר ששחטו את בניו לעיניו. הבלים שרפו את בית המקדש את בית המלך ובתי העם. נתצו את חומות ירושלים. את יתר הנשארים לאחר הטבח הגדול הגלה נבוזראדן רב טבחים לבבל.

ג. המנעות מנטיעה טרם החורבן

ירמיהו נשלח בצו ה' אל משפחת הרכבים, מצאצאיו של יונדב בן רכב. כנראה הם מצאצאיו של יתרו חותן משה שהתיישבו בארץ. הנביא רוצה להוכיח לעם ישראל עד כמה צריכים הבנים להיות נאמנים למצוות אביהם ועל כן מבקש מבני רכב לשתות יין. הללו מסרבים ומסבירים מדוע (לה, ו):

כי יונדב בן רכב אבינו ציוה עלינו לאמר:

לא תשתו יין אתם ובניכם עד עולם.

אולם לא רק על היין גזר עליהם אביהם, אלא אף דברים נוספים (שם ז):

ובית לא תבנו וזרע לא תזרעו וכרם לא תיטעו ולא יהיה לכם.

כי באהלים תשבו כל ימיכם.

נטיעה והיאחזות בנבואות ירמיהו

הסיבה לכך היא (שם):

למען תחיו ימים רבים על פני האדמה אשר אתם גרים שם.

כוונת דבריו הם, שכדי לשרוד את פגעי הטבע כבצורת וכדו' ואת פגעי בני אדם כמלחמות וכדו', הרי שטוב להם לחיות חיי נוודים שיוכלו להמלט מפני הרעה ולהציל את חייהם. צפה אביהם את חורבן יהודה וירושלים והורה להם את הדרך בה יוכלו לחיות. רק מחמת חיילי נבוכדנצר נאלצו לנטוש את השדות ולהכנס לתוך חומות העיר. יתירה מזאת. המהר"י קרא מסביר, שאביהם צפה את החורבן וציוה את בניו להמנע מכל דבר שיכול לשמחם כדי לשתפם בצער הציבור עוד טרם החורבן. כאשר אדם נוטע כרם, הריהו שמח במעשיו וברכושו ומתקשר למקום בו הוא נוטע.

ד. נטיעת שארית הפליטה

לאחר חרבן בית המקדש בידי נבוכדנצר מלך בבל וגלות ירושלים בחודש החמישי, השאיר נבוכדנצר מדלת העם להיות יוגבים וכורמים. תפקידם לעבד את הארץ שלא תהיה שוממה וכנראה גם לכלכל את צבא בבל בעברו בארץ. גדליהו בן אחיקם מונה להיות מנהיג על דלת העם. יסוד כזה, של מנהיג מישראל בארץ ישראל, הפיח תקווה בגולים ובאלה שנמלטו לארצות השכנות, עמון ומואב, שיוכלו לחזור ולשקם את מלכות יהודה וישראל. בעליס מלך עמון רצה לשבש רעיון זה, ולכן שלח את ישמעאל בן מתניה להרוג את גדליה.

לאחר רצח גדליה בן אחיקם, תוהה שארית הפליטה כיצד להמשיך את דרכה. האם להשאר בארץ או לגלות למצרים. תשובת ירמיהו הייתה (מב, י):

אם שוב תשבו בארץ הזאת

ובניתי אתכם ולא אהרס ונטעתי אתכם ולא אתוש

כי ניחמתי אל הרעה אשר עשיתי לכם.

ירמיהו מלמד את העם, שההתעקשות להאחז בארץ על אף ולמרות הקשיים והחרבן הנורא, הם שיהוו בסיס איתן לשיקום החיים בארץ.

בסופו של דבר, אותה הפליטה הנשארת בראשות יוחנן בן קרח, לא שמעו לדברי ירמיהו ובחרו לרדת למצרים. גם ירמיהו וסופרו ברוך בן נריה היו בין היורדים [לא ברור אם מאונס ואם מרצון].

אל מול הפורענות הצפויה לבוא ליורדים למצרים, מתרעם ברוך בן נריה.

הרב נעם חיים כהן

תשובת ה' אליו היא, שכעסו על ישראל הביאו להענישו גם בארץ ההיא ומה, (ד):

כה אמר ה':

הנה אשר בניתי אני הרס

ואת אשר נטעתי אני נתש

ואת כל הארץ היא.

אף שמדרך הטבע הנוטע שומר ומטפח את נטיעותיו, הקדוש ברוך הוא עושה את הדבר ההפוך ומביא כליה על מעשי ידיו.

ה. נטיעה בגלות

כאחת עשרה שנים קודם החורבן, הגלה נבוכדנצר מלך בבל את יכניה מלך יהודה והגלה עימו את החרש והמסגר. מטרתו הייתה למנוע מהעם לייצר כלי נשק ולמרוד. חז"ל הסבירו באופן נוסף, שהחרש והמסגר היו הסנהדרין וגדולי התורה, שבהעדרם חסרה הנהגה רוחנית ומדינית לעם.

בבבל היו נביאי שקר שניסו לחזק את לב גולי גלות יכניה והבטיחו להם שהגלות תהיה קצרה מאד והם יחזרו מהר מאד לארצם. כנגדם ניבא להם ירמיהו שהגלות עוד "ארוכה היא", ולכן (כט, ה):

בנו בתים ושבו

ונטעו גנות ואכלו את פרין.

הגמרא בבבא בתרא כט ע"א, מעירה שאין כאן ציווי מאת ה' לעשות כך, אלא זו רק עצה טובה שנתן להם, כדי שיוכלו לקיים חיים תקינים במהלך הגלות הארוכה.

נטיעה נוספת המוזכרת בדברי הנביא, היא לצורך זכרון הדרך חזרה לארץ (לא, כ):

הציבי לך ציונים

שימי לך תמרורים

שתי לבך למסלה דרך הלכתו

אמנם כוונת הנביא כפשטה היא בכפל לשון, תמרורים כסימני דרך, אלם רש"י מבאר, שהסימנים נעשו על ידי נטיעת אילני תומר, שעל ידם יכירו את הדרך חזרה לארץ ישראל.

נטיעה והיאחזות בנבואות ירמיהו

ו. תיקון – נטיעה חדשה בארץ

בנבואות הנחמה, אותן מנבא הנביא עוד בטרם חרבה ירושלים מעיו הקדמת תרופה למכה, הוא מנחם את לב העם, באומרו שלמרות החורבן הקשה והגלות המרה, הגולים עוד ישובו וינטעו בארץ מחדש (כד, ו):

ושמתי עיני עליהם לטובה

והשבתיים על הארץ הזאת

ובניתים ולא אהרס

ונטעתיים ולא אתוש.

נטיעת ישראל על אדמתם תתמש באופן מעשי גם על ידי נטיעות פוריות ממש (לא, ד):

עוד תטעי כרמים בהרי שומרון

נטעו נוטעים וחיללו.

החורבות ייבנו והעקורים יינטעו ויזכו הנוטעים לקיים מצוות ערלה ומצוות נטע רבעי. השבים יזכו לאכול את פירות השנה הרביעית בירושלים הבנויה.

התיקון יהיה במידה כנגד מידה (לא, כז):

והיה כאשר שקדתי עליהם

לנתוש ולנתוץ ולהרוס ולהאביד ולהרע

כן אשקד עליהם **לבנות ולנטוע**

נאום ה'.

אז יבוא המצב על תיקונו. עם ישראל יהיה נטוע וייטע נטיעות בארצו ועל אדמתו. קשר של חיבה והטבה יהיה לו מאת ה' (לב, מא):

וששתי עליהם להטיב אותם

ונטעתיים בארץ הזאת באמת,

בכל לבי ובכל נפשי.